

GAB AKADEMİ

Cilt/Vol: 2 Sayı/Num: 3
Aralık/December 2022
ISSN 2792-0194

Şeyh Sait İsyanının Nedenleri Gelişim Süreci ve Sonuçlarına Dair Değerlendirme

An Evaluation Of The Causes, Development, And Consequences Of The
Sheikh Sait Rebellion

Nihat Onur BAYSAL

Ankara Medipol Üniversitesi
Ankara / Türkiye

nihatnur@hotmail.com orcid.org/ 0000-0003-2888-8008

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 20.09.2022

Accepted / Kabul Tarihi: 24.12.2022

Published / Yayın Tarihi: 31.12.2022

Pub Date Season / Yayın Sezonu: December / Aralık

Volume/ Cilt: 2 Issue/ Sayı: 3 Pages/ Sayfa: 25-42

Özet

Dünya tarihi boyunca kurulan belki de bütün devletler türlü isyan girişimleri ve isyanlar ile uğraşmıştır. Bu durum ölüm kalım savaşı olarak niteleyebileceğimiz İstiklâl Harbi'nden çıkan, yeni bir devlet halinde teşekkül eden Türkiye Cumhuriyeti için de geçerlidir. Kurtuluş Savaşı'nda ve kuruluşunun ilk yıllarından itibaren isyanlarla boğuşmak zorunda kalan Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş itibarıyla Nasturi isyanı ve ardından Şeyh Sait ile başlayan ve Dersim isyanına kadar devam eden bir isyan dalgası ile karşılaşmıştır. İsyen dalgası özellikle Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgelerinde meydana gelmiştir. İsyenlar ağırlıklı olarak belli bir etnik milliyet tarafından çıkarılmıştır. Çıkarılan isyanlar, dini ve etnik nedenler gibi çeşitli nedenler ile başlamış, türlü zorluklarla bastırılmış, maddi, manevi ve siyasi sonuçlar doğurarak son bulmuştur. Çalışmamızda kaynaklar analiz edilerek değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada isyan kavramını açıkladıktan sonra çıkan isyanlar içerisinde ayrı bir önemi olduğunu düşündüğümüz Şeyh Sait İsyeni'nin nedenleri açıklanmaya çalışılmış, gelişimi ve bastırılması incelenerek sonuçlar tartışılmış ve son halde değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İsyen, Şeyh Sait, Din, Etnik, Milliyetçilik

Abstract

Perhaps all states established throughout the World history encountered various attempts of riots and rebellions. This is also true for the Republic of Turkey which emerged from an Independence War, a life-or-death war, and was formed into a new state. The Republic of Turkey, which had to deal with riots in the Independence War and from the first years of its foundation, faced a wave of riots that began with the Nasturi rebellion and then the Sheikh Sait rebellion and continued with the Dersim rebellion. The wave of riots occurred especially in the Eastern and Southeastern regions of Turkey. The riots were mainly carried out by a certain ethnic nationality. They emerged out of religious and ethnic motivations and were suppressed with various difficulties, and had financial, moral and political consequences. In this study, the related sources are analyzed and tried to be evaluated. After explaining the concept of rebellion, the reasons for the Sheikh Sait Rebellion, which is considered to have a special importance in the riots that occurred, are tried to be explained, its development and suppression are examined, the results are discussed and a final evaluation is made.

Keywords: Rebellion, Sheikh Sait, Religion, Ethnicity, Nationalism

Giriş

İsyan kelimesi başkaldırı¹ anlamını taşısa da bunun yanında azgınlık, bozgunculuk gibi anlamları da ifade etmektedir. Diğer yandan direnme, kalkışma, emre itaat etmeme gibi anlamları da barındırmaktadır. Geçmişe bakıldığında isyan siyasi, sosyal ve ekonomik nedenleri içerisinde barındırmakla beraber asli nedenler işsizlik, siyasi sorunlar, vergi artışları, dini ve sosyal baskılar, etnik çatışmalar ile kıtlık gibi durumlar isyanın nedenleri olabilmektedir.² İsyanların genel özellikleri ise aşağıdaki gibi sıralanabilir.

- 1- Birçok isyan sosyal ve siyasal değişimin ateşleyicisi ya da ivmelendiricisi olmuştur.
- 2- Halk içerisinde sorun olarak görülen neden ve nedenlerin dışı vurumu halini almıştır.
- 3- Her isyanın bir çeşit tetikleyicisi bir başlangıç olayı meydana gelmiştir.
- 4- İsyanlılar genel olarak şiddet eylemlerine başvurmuştur.
- 5- Günlerce veya aylarca süren devamlılığa sahiptir.
- 6- Toplumsal bir olay olduğundan kitle psikolojisi³ etkin olmuştur.⁴

İsyan ya da isyanlar çeşitli nedenleri ve sonuçları içinde barındırarak olay ve yer yer bir olguya dönüşüp etkilerini yıllar bazen de asırlar boyu devam ettirebilmiştir. Türk tarihi açısından zaman kapsamını daraltarak baktığımızda Selçuklu' dan Osmanlı' ya ve Cumhuriyet' e kadar birçok isyan girişimi ve isyanın kendisi ile karşılaşmamız mümkündür. Selçuklu' da İbrahim Yınal⁵, Osmanlı'da Celali İsyanları⁶, konumuzun içeriği olan Şeyh Sait İsyanı Türk tarihinden bazı örnekler olarak önümüze çıkmaktadır.

Açıklamasını yapmaya çalıştığımız İsyan, yıllardır süre gelen, bazen bir sonuç ortaya koyan bazen de bir sonuca ulaşmadan bastırılan bu eylem, bir olgu ve olay olarak dünya ve devletler tarihinde yerini almıştır. Hemen her medeniyette gerçekleşen bu eylem bildiğimiz üzere hukuki anlamda cezai bir karşılık almaktan pek de

-
- 1 "Güncel Türkçe Sözlük", Türk Dil Kurumu, Erişim: 08.05.2022, <https://sozluk.gov.tr/>.
 - 2 T.C. İçişleri Bakanlığı Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, *Güvenlik Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yay., 2017), 361.
 - 3 Bk. "Kitle Psikolojisi Nedir?", Felsefe, Erişim: 09.05.2022, <https://www.felsefe.gen.tr/kitle-psikolojisi-nedir/>.
 - 4 T.C. İçişleri Bakanlığı Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, *Güvenlik Terimleri Sözlüğü*, s.362, 363.
 - 5 Cihan Piyadeoğlu, "Selçuklu Hanedanının Önemli Bir Mensubu: İbrahim Yınal", *Türkiyat Mecmuası* 223, sy. 2 (2013): 132.
 - 6 Bk. Mustafa Akdağ, *Celali İsyanları (1550-1603)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., 1963).

kurtulamamıştır. Her fiilin nedeni veya nedenleri vardır düşüncesi ile başkaldırının, bozgunculuğun yani isyanın da nedenleri olmak zorundadır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi dini, siyasi, ekonomik, toplumsal veya etnik sebepler isyanların akla gelen ilk nedenleri arasında sayılabilmektedir. Bu çerçevede Şeyh Sait İsyanı'nın nedenlerini ve sürecini inceleyeceğiz.

1. Şeyh Sait İsyanı

Şeyh Sait' in ailesi Diyarbakır'dan Palu' ya yerleşmişti. Dedesi Ali Septi daha sonra Hınıs' a göçmüş ise de Palu' ya geri dönmüştür. Nakşibendi şeyhi olan Ali Septi' nin Mahmut isimli oğlunun çocuğu olan Şeyh Sait, aile Hınıs' a göçmeden önce dünyaya gelmiştir.⁷ Şeyh Sait, maddi imkanlara sahip bir ailede büyümesinin yanı sıra; sosyoloji, felsefe gibi alanlarda iyi bir eğitim almıştır. Aşiretler içerisinde saygı gören, ticaret ile uğraşan Şeyh Sait aynı zamanda Nakşibendi tarikatının da lideriydi. Şey Sait' in bulunduğu durumu anlatan ve isyana katılımına anlam veremeyen Yusuf Mazhar şöyle demişti:

“Şeyh Sait çok zengin olduğu gibi Zazalar ve Kürtler arasında büyük bir nüfuza sahipti. İsyanı tertip edenler de sırf bu yüzden Şeyh Sait'i isyanın başına geçirmeyi faydalı bulmuşlardı. Diğer bir hakikatte Şeyh Sait' in başlı başına isyan edecek durumda olmamasıdır. Şeyhi isyandan önce tanıyanlar Sait'in din, mezhep, siyaset ve hükümet ile alakasının hiçbir zaman koyun sürülerinden daha fazla olmadığını söylerler. Şeyh Sait bu bolluk ve rahatlık içerisinde hayatının son günlerinde niçin böyle bir olayın içerisine girip hükümetin başına dert açmak istesin ki? Bunun nedenini uzun bir olaylar zincirinde bulmak mümkündür.”⁸

İsyan 13 Şubat 1925' te başlamış olsa da bu tarihin öncesindeki gelişmelere bakmak isyanı anlamak açısından faydalı olacaktır. Mondros Mütarekesi'nden sonra kurulan Kürt Teali Cemiyeti bağımsız bir Kürt devleti kurma amacı taşımaktaydı. Bu amaçla doğu illerinde yayılmaya çalışıyordu. Cemiyetin başında da Seyit Abdulkadir bulunuyordu. Cemiyet Millî Mücadelenin başarıya ulaşmasından sonra kapatıldı ve sonrasında Seyit Abdulkadir, Hacı Musa, Yusuf Ziya ve ailelerinin yer aldığı gizli bir komite (Azadi) oluşturuldu. Ardından bu komiteye Şeyh Sait de katılmıştı.⁹ Komitenin ikinci toplantısında isyan kararı alınmış ve tarih olarak Mayıs 1925 belirlenmişti. Türk İstihbaratı Şeyh Sait isyanının İngiliz destekli olduğunu düşünüyordu. İsyancılar ile bağlantısı olan Kör Sadi vasıtasıyla Seyit Abdulkadir ile görüşme ayarlanıyor ve İngiliz Şark Müdürü adı ile görüşme sağlanıyordu. Görüşme sırasında anlaşmaya varılmasına karşın, Seyit Abdulkadir bu anlaşmadan vazgeçiyor ve isyan planlanandan daha erken başlıyordu.¹⁰ Doğu illerinde iyileştirmelerin, yatırımların ve çeşitli düzenlemele-

7 Metin Toker, *Şeyh Sait ve İsyanı* (Ankara: Yeni Haber Yayıncılık, 1998), 37.

8 Hasan Acar, “Türk Siyasal Hayatında Şeyh Sait İsyanı”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8, sy.3 (2019): 2936.

9 *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 1*, 1. Baskı (İstanbul: Kaynak Yay., 1992), 117.

10 Acar, “Türk Siyasal Hayatında Şeyh Sait İsyanı”, 2937.

rin yapılmasını evvelden beri dile getiren Kazım Karabekir, hükümetin bu toplantılardan haberi olduğundan Dahiliye Vekaleti' nin İstanbul'a emir gönderdiğini, Kürt ileri gelenlerinden bilgi alındığını ve ilk baharda bir isyan tertip edildiğinin öğrendiğini ve bu bilginin Dahiliye Vekaleti' ne bildirildiğini ancak bunlarla beraber de herhangi bir tedbir alınmadığını ve yerel amirlere de bilgi verilmediğini söylemiştir.¹¹

Şeyh Sait her sene yaptığı gibi 1925 senesinde de ailesinin kabrini ziyaret amacıyla ile Palu' ya gitmiş ve yol üzerinde olan Piran' da konaklamıştı. Konaklama esnasında bir Jandarma Teğmeni Şeyh Sait ile görüşmek istediğini belirterek, Şeyh' in yanında tutuklama emri olan kişilerin olduğunu ve onların teslim edilmesi gerektiğini dile getirmişti. Şeyh Sait Nasturi isyanın da etkisi olduğu için tutuklanmaktan korkmakta ayrıca isyan sırasında taraf değiştiren askerin kaçırılmasında katkısı olduğu içinde telaşlanmaktaydı. Bu nedenle İstanbul ve Bitlis Harp Divanı ile bağlantı kurmaya bile çalışmıştı. Bu düşünceler doğrultusunda Şeyh Sait kendisinin de tutuklanacağını düşünmüştü. Tutuklama emri olan kişileri vermeye yanaşmayan Şeyh Sait ve adamları jandarma ile çatışmak suretiyle 13 Şubat 1925' te isyan ateşini yakıyordu.¹² Başka bir görüşe göre; Çapakçur' da öğretmen olan Mehmet Zeki ile eski vekil Hamdi Bey' in İçişleri Bakanlığını uyarması, Ağnot Bucak Müdürü Tevfik Bey' in isyan hakkında valiliğe rapor vermesi, isyancı Fakih Hasan'ın valiyi uyarması isyanın çıkacağını gösterir durumlardı. Ayrıca Şeyh Sait'in propagandalarını arttırması ve Piran saldırısında telgraf hatlarının kesilmesi isyanın önceden hazırlıklı olduğunu göstermekteydi.¹³

1.2. İsyân' nın Nedenleri

Şeyh Sait isyanı, daha yeni doğmuş Türk Cumhuriyeti' ne karşı çeşitli etkileri içinde barındıran büyük isyandı. Her fiilin nedenleri olmalıdır düşüncesinden yola çıkarak bu isyanın nedenlerini incelemek yerinde olacaktır. Şeyh Sait yakalandıktan sonra İstiklâl mahkemesinde verdiği ifadeler ve isyandan önce söyledikleri, isyanın sebepleri içerisinde dinin olduğunu göstermektedir. Şeyh Sait' in sözleri içerisinde: "Şeriat hükümlerinin hükümetimiz tarafından uygulanmasını sağlamak düşüncesi benim başımda yaşayan bir fikir ve arzuydu. Bunu gereğinde söylemekten de çekinmezdim. Fakat, böyle olsun diye kimseye bir şey söylemedim."¹⁴ ifadesi yer almaktadır. Mahkemede verdiği ifadelerden biri de şöyledir: "Diyarbakır' ı aldıktan sonra ne yapacak ve nereye gidecektiniz? Diyarbakır' ı aldıktan sonra Hükümet ile görüşecek ve şeriatı isteyecek, kabulü halinde hükümetin raiyesi olacaktır."¹⁵

"Medreselerde fıkıhı şafiye okudum. Harekâtı ahireyi (son hareketleri) haşa, elimle yapma-

11 Kazım Karabekir, *Kürt Meselesi*, 12. Baskı (İstanbul: Emre Yay., 2004), 13.

12 Toker, *Şeyh Sait*, 38-42.

13 *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 1*, 127.

14 Uğur Mumcu, *Kürt İslam Ayaklanması 1919-1925*, 11. Baskı (Ankara: Tekin Yayınevi, 1993), 124.

15 Age., 125.

dım. Ahkamı şeriye (şeriat hükümleri) tatbik edilmezse kıyam (ayaklanma) vaciptir (yapılması şeriatça gereklidir). Kaza ve kader beni bu vakaya sevketti. Bir daha içinden çıkamam. Sebülürreşat çok şeyler yazıyor, hizmetimizi arttırıyordu. - Binaenaleyh, şeriatımız yolunda ölürssek dinsiz gitmeyiz.”¹⁶

Şeyh Sait verdiği ifadeler ile Şeriat istediğini, bu düşüncesini söylemekten de çekinmediğini belirtmiştir. Diyarbakır’ ı aldıktan sonra da elinde bir koz olacağını düşünerek hükümet ile isteği doğrultusunda görüşebileceğini düşünmüştür. Bunun yanı sıra şer-i hükümlerin uygulanmaması kendince isyanın da haklılığını göstermekteydi. Mahkemedeki ifadelerinin yanı sıra isyandan önceki ifadeleri de isyanın içerisinde dini nitelik olduğunu göstermektedir. Halifeliğin kaldırılması yönündeki sözü de bu yöndedir. “İslam’ ın Türklerle Kürtler arasındaki tek bağ olduğu, Türkler ise şimdi bu bağ kopardığına göre; Kürtler de kendi geleceklerini düşünmek zorundadırlar.”¹⁷ Şeyh Sait’ in başka bir söylemi de şu şekildedir:

“Kurulduğu günden beri Din-i Mübin-i Ahmedî’ nin temellerini yıkmaya çalışan Türkiye Cumhuriyeti Reisi Mustafa Kemal ile arkadaşlarının ahkâmına aykırı hareket ederek Allah ve Peygamberi inkâr ettikleri ve Halife-i İslâmı sürdükleri için gayr-i meşru olan bu idarenin yıkılmasının bütün İslâmlar üzerine farz olduğu, Cumhuriyetin başında olanların mal ve canlarının Şeriat-i Garrâ-i Muhammediyye’ ye göre helal olduğu ilan olunur.”¹⁸

Yeni kurulan Türk Devleti’ nin ve Mustafa Kemal Paşa’nın İslam dinine karşı olduğunu, Allah ve Peygamberi Hz. Muhammed’ i yok saydığını ileri süren Şeyh Sait, devleti yönetenlerin mallarının ve canlarının şeriata göre helal olduğunu belirtmiştir. Bu sözlerin isyana teşvik olmadığı ileri sürülse de en düşük ihtimalle tehdit ve cana kastı ifade edecek sözler olduğu düşünülebilir. Şeyh Sait’ in diğer bir söylemine bakıldığında “Medreseler kapatıldı. Din ve Vakıflar Vezareti kaldırıldı. Gazetelerde birtakım dinsiz yazarlar dine hakaret etmeye, Peygamber Efendimize dil uzatmaya cüret ediyorlar. Ben bugün, elimden gelse bizzat dövüşmeye başlar ve dinin kurtarılmasına yardımcı kesilirim.”¹⁹ sözleri görülmektedir. Metin Toker’ e göre Şeyh Abdürrahim’ in evinde (başka kaynaklara göre Piran camisinde) verilen vaazda da Şeyh Sait’ in yapılan devrimlere ki özellikle dini nitelikli olanlara karşı olduğu görülmektedir. Kazım Karabekir’in de dediği gibi isyanda Kürtlük ve irtica vardı.²⁰ İsyanın bir diğer nedeni de burada gün yüzüne çıkmaktadır.

Kürt milliyetçiliği ya da Kürtçülük düşüncesi, yukarıda kısmen de olsa bahsetti-

16 Toker, *Şeyh Sait*, 141.

17 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Türkiye’de Kürt Sorunu (1924-1938): Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 21.

18 Hilmi Özden, “Şeyh Sait İsyanı, İngiltere ve Musul (13 Şubat 1925)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi* 3, sy. 6 (2019): 53.

19 Toker, *Şeyh Sait*, 45.

20 Karabekir, *Kürt Meselesi*, 15.

ğimiz Kürt Teali Cemiyeti' nden önce başlamıştır. 1829 Türk-Rus savaşı ertesini, Bulgar bağımsızlık hareketinden sonra Kürt bağımsızlık hareketleri olmuştu.²¹ Bunların yanı sıra Osmanlı Devleti' nde Kürtler cemiyet kurmaya ve örgütlenmeye de başlamıştı: Osmanlı Kürt İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kürt Tevaün ve Terakki Cemiyeti, Kürdistan Teali Cemiyeti vs. adları altında toplanıyorlardı.²² Mustafa Kemal Paşa Kürt Teali Cemiyeti için "Bunlar arasında Diyarbakir, Bitlis, Elaziz vilayetlerinde, İstanbul'dan idare olunan Kürt Teali Cemiyeti vardı. Bu cemiyetin maksadı, yabancı himayesi altında bir Kürt hükümeti vücuda getirmektir" demektedir.²³ Çarlık Rusya' nın Cihan Harbi' nde Doğu'daki Kürtleri kullanma düşüncesi Bolşevik devrimi ile değişmişken, İngiltere de bölge üzerinde politika geliştirmeye başlamıştı. Bölgede hakimiyet kurma planı içerisinde olan İngiltere Kürtlerden yararlanmayı düşünmüştür.²⁴ İngiliz politikasını anlamak doğrultusunda Lord Curzon' un "Hindistan sınırı Fırat' da olmalıdır." ve General Niessel' in "Kürdistan Kürtlerindir" sözleri önemlidir.²⁵ Paris Barış Konferansı' nda Ermeni istekleri ile Kürt istekleri de belirtilmiş, daha sonra ortaklaşa bir muhtıra da ilan edilmişse de Osmanlı Devleti içerisinde bu isteklere karşı sesler yükselmiştir.²⁶ Konferans sırasında Kürt isteklerinin de ifade edilebilmesi İngiliz desteği olmadan düşünülemez kanaatindeyiz.

İngiliz subayı Noel 1919 ortalarında Kürtleri kışkırtmak, mümkünse İngiliz etkisi altına almak amacı ile Kürtler arasında faaliyette bulunmuş, aşiret reisleri ile görüşmeler sağlamıştı. Görüşmelerden olumsuz yanıtlar alsa da faaliyetlerine devam etmişti. Olumsuz cevap almasında Kürtlerin Ermeni devleti kurulmasına karşı olmaları ve İngiliz hakimiyeti istememeleri de bir etkendi. Başka bir etken ise Mustafa Kemal Paşa' nın aşiret reisleri ile temas kurmasıydı. Mustafa Kemal Paşa bu yönde şu söylemde bulunmuştu: "Sizler gibi din ve namus sahibi büyükler oldukça Türk ve Kürdün yekdiğerinden ayrılmaz iki öz kardeş olarak yaşamakta devam edeceği ve Hilafet makamı etrafında sarsılmaz bir vücut halinde kalacağı, iç ve dış düşmanlara demirden bir kale halinde kalacağı şüphesizdir."²⁷ Kazım Paşa (Karabekir) aşiretlerin Kürtçülük akımına uzak olduklarını ama cehalet ve para ile satın alınarak bu yola girebileceklerini belirtmişti.²⁸ Binbaşı Noel Kürtçülük faaliyetleri yanında Ali Galip ile Sivas kongresini de basma girişiminde bulunacak lakin başarılı olamayıp, tutuklanacağını öğrenince

21 Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 1, 116.

22 Mumcu, *Kürt İslam Ayaklanması*, 12.

23 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk* (Ankara: Kaynak Yay., 2015), 34.

24 Suat Zeyrek, "Millî Mücadele Sürecinde Türk – İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu", *Türkiyat Mecmuası* 23 sy. 1 (2013): 112.

25 Age., 113.

26 Mumcu, *Kürt İslam Ayaklanması*, 13-14.

27 Zeyrek, "Millî Mücadele Sürecinde Türk – İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu", 120-121.

28 Karabekir, *Kürt Meselesi*, 50.

kaçarak Rişvan Aşireti' ne sığınacaktı.²⁹ Binbaşı Noel' in başarıya ulaşamaması yüzünden İngilizler Yüzbaşı Woolley' i de Kürtçülük konusunda kullanmaya çalışacaklar lakin kesin bir başarı elde edemeyeceklerdi.³⁰

Millî Mücadele yıllarında kesin bir başarı elde edemeyen Kürtçülük (İngiliz destekli) düşüncesi Lozan Konferansı'nda da Türkiye' nin karşısına çıkmış, Sevri' de olduğu gibi bağımsız bir Kürdistan düşüncesi İngiltere tarafından desteklenmişti. Düşünceye destek vermelerindeki amaç petrol bölgesi olan Musul ve çevresini kontrolleri altında tutmaktı.³¹ Uzun ve yorucu tartışmalar neticesinde Musul sorunu üzerine bir anlaşmaya varılmadı ve çözüm Lozan Antlaşması' ndan sonraki bir tarihe bırakıldı.

Kürt Teali Cemiyeti kapandıktan sonra Azadi (Kürt İstiklâl Cemiyeti) cemiyeti Mayıs 1923' de kurulmuştur. Cemiyetin ilk başkanı Mutki aşiretinden Hacı Musa olmuş, gerçekleşen ilk toplantıda, Mayıs 1925' e kadar bir isyanın çıkarılacağı ve dış desteğin ise Rus, Fransız ve İngiliz' den alınacağını ifade edilmiştir.³² Robert Olson bu cemiyetin kuruluş tarihi ve yerini, İngiliz İstihbaratı' na ulaşan raporlardan çıkarımla 1921 yılı Erzurum şehri olarak belirtmiştir.³³ Cemiyet içinde eski askerler ile milletvekili de bulunuyordu. Şeyh Sait ise Ağustos 1924' te³⁴ cemiyetin başına geçirilmiştir.³⁵

Yabancı gözlerin Kürt konusunda neler söylediklerine kısaca değinmek gerekirse, ABD Yüksek Komiseri Kürt sorunu hakkında şöyle diyordu: "Normal koşullarda bile Kürtler daima komşuları için sorun olmuştur. Şimdi Kürdistan' ın ünlü petrol yatakları nedeniyle, yabancı entrikalar kuşkusuz başladığı için, ciddi sonuçlar çıkabilir. İngilizler herhalde Kürdistan' ı denetim altına almak için Kürtleri Türkler' e karşı kullanmak isteyecektir."³⁶ Amiral Sir Robeck, "Kürdistan Türkiye' den tamamen ayrılıp özerk olmalıdır" ve Lord Curzon ise "Kürtler İngiliz mandası istiyor" demektedir.³⁷ Amerikan basınından The Tyrone Daily Herald gazetesine göre de Şeyh Sait Kürdistan' ı kurmak istiyordu. Indiana Evening gazetesi Şeyh Sait İsyanı' nın nedenlerinden bahsederek bu nedenleri saltanatı, hilafeti yeniden kurmak ve petrol olarak açıklamıştı.³⁸

29 Mumcu, *Kürt İslam Ayaklanması*, 22.

30 Zeyrek, "Millî Mücadele Sürecinde Türk – İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu", 127.

31 Agm., 131.

32 Mumcu, *Kürt İslam Ayaklanması*, 56.

33 Robert Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı 1880-1925*, trc. Bülent Peker-Nevzat Kırac (Ankara: Özge, 1992), 72.

34 Eserde, Şeyh Sait' in cemiyetin başına geçiş tarihi Ağustos 1925 olarak yazılıdır. Lakin bu tarihte isyan bastırılmış olduğundan yazım ya da basım hatası olduğu düşüncesindeyiz.

35 Mumcu, *Kürt İslam Ayaklanması*, 57.

36 Hulki Cevizoğlu, *1919' un Şifresi*, 1. Baskı (Ankara: Ceviz Kabuğu Yay., 2007), 147.

37 Age., 155.

38 Esra Sarıkoyuncu Değerli, "Amerikan Basınında Doğu İsyanları 1925-1938", *Gazi Akademik Bakış* 3, sy. 6, (Yaz 2010): 100-101.

Şeyh Sait İsyanı üzerine farklı görüşleri de belirtmek yerinde olacaktır. İsyan üzerindeki İngiliz etkisini açıklamaya çalışan Baskın Oran: Şeyh Sait' in yanında bulunan İngiliz silah kataloglarının bir anlamı olmadığını ve o dönemde İngiliz şirketlerin herkese silah sattığını söylemektedir. Ayrıca isyan çıktıktan sonra İngiliz konsolosluklarının İngiltere' ye, isyanı Ankara'nın Irak' a müdahale için çıkarmış olabileceğini yazan telgrafların gönderildiğini, isyanın çıktığı Genç ilinin de Irak' a uzak olduğunu söylemiş ve İngiliz gizli belgelerinde de isyana yönelik bir kanıt olmadığını ifade etmiştir. Sonuç olarak bu isyandan fayda sağlamış olan İngiltere olduğu için isyanı da İngiltere desteklemiş/çıkarmış varsayımına gidildiğini belirtmektedir.³⁹ İsyan' a İngiliz desteğinin olmadığına dair bir diğer bilgiyi ise Robert Olson vermektedir. Olson İngiliz belgelerine dayanarak, İngilizlerin Kürtleri sürekli oyun içinde tutarak kullanılacağını ancak Yunanlılarla birleşerek isyan çıkarılmasını desteklemeyeceklerini, İngilizlerin Araplara verilen sözlerin açtığı sıkıntılar gibi Kürtlerle de bir sıkıntı istenmediğini belirtmektedir. Ancak bunların yanında Kürtler ile olan temasın da devam edeceğini ifade etmiştir.⁴⁰ Olson yine İngiliz istihbaratçılarının belgelerinden yola çıkarak İsyan' ın Türkler tarafından çıkarılmış olabileceğini belirtmiştir.⁴¹ Ömer Kürkçüoğlu da İngiliz belgeleri üzerindeki araştırmalarında isyana doğrudan katkının olmadığını ifade etmiştir.⁴² Bütün bunların yanı sıra Mayıs 1925' te Fransız kontrolündeki (Suriye) demiryolunda, isyan bölgesine taşınan Türk askerinin sayısının azaltılması İngiltere tarafından Fransa' dan istenir.⁴³ Bu istek akıllarda soru işareti de bırakmaktadır.

1.3. İsyan' ın Süreci

İsyan Piran' da başlamış ve isyancılar Piran' dan Eğil bucağına geçmiştir. Genç hapishanesi ve jandarma karakolu basılmış, jandarmalar esir edilmiştir. Ardından Genç ilinin merkezi Darahini' ye saldırıldı. Ziraat Bankasına el konmuş, telgraf hatları kesilmiş ve isyanı haber veren öğretmen Mehmet Zeki esir alındıktan sonra öldürülmüştür. Darahani' den sonra Hani de ele geçirilmiş ve Lice' ye doğru harekete başlanmıştı. Hani bucağını aldıktan sonra ilerlemeye devam eden isyancılar Çapakçur, Muş ve Diyarbakır olmak üzere 3 kola ayrılmıştır. Çapakçur kolunun yönetimi Şeyh Şerif, Muş kolunun yönetimi Şey Abdullah ve Diyarbakır kolunun yönetimi de Şeyh Sait' in elindeydi.⁴⁴ 16 Şubat' ta isyancılar ile Türk ordusu çatışmaya başlamıştır.⁴⁵

39 Baskın Oran, Şeyh Sait Ayaklanması Kutusu, ed. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, 6. Baskı (İstanbul: İletişim Yay., 2002), 266.

40 Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları*, 116-117.

41 Age., 192; Ömer Kürkçüoğlu, *Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1978), 312.

42 Age. s. 310.

43 Age., s. 203.

44 Sinan Meydan, *Hafıza*, 22. Baskı (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2019), 210; Mumcu, *Kürt İslam Ayaklanması*, 68-70.

45 *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 1*, 137.

Meclis' te ise Giresun vekili Hakkı Tarık Bey gazetelerdeki isyan haberlerinden dolayı Dahiliye Vekilinden bilgi istemiştir.⁴⁶ Dahiliye Vekili Cemil Bey ise Hınıs ile Delice arasında Şeyh Sait, kardeşleri ve mahiyetinin isyan ettiğini, hükümetin tedbir alıp isyanı bastıracağını söylemiştir.⁴⁷ 21 Şubat' ta ordu kuvvetleri ile çatışan Şeyh Sait' in kuvvetleri yenilgiye uğratmıştır. Bu sırada Hani isyancılarından geri alınmış ve Şeyh Sait' e teslim ol çağrısı da yapılmış olmasına rağmen 23 Şubat' ta Hani tekrar kaybedilmiştir.⁴⁸ İsyanın büyümesi ve yayılması üzerine Fethi Okyar hükümeti yeni önlemler almak zorunda kalmıştı. Bu nedenle "Şark Vilayetlerinden Bazılarında Bir Ay Müddetle İdarei Örfiye İlan Olunduğuna Dair Başvekalet Tezkeresi" Meclis' de görüşülerek sıkı yönetim ilan edilmiştir.⁴⁹ Aynı gün isyanın dini kullandığı düşüncesi ile "Hıyaneti Vataniye Kanununun Tadili Hakkındaki Kanuna Bir Madde Tezyidine Dair Kanun Lâyihası ve Adliye Encümeni Mazbatası" ile Hıyaneti Vataniye Kanunu' na ekleme yapılır ve dini siyasi amaçlar doğrultusunda kullanan, dinin ve din açısından önemli şeyleri bu amaçla kullanan, devlet güvenliğini bozan, toplum içine nifak sokulması ve bu yönde yayın yapılmasını sağlayanlar vatan haini sayılmışlardır.⁵⁰

Askeri ve kanuni tedbirlere rağmen isyanın büyüyerek devam etmesi Fethi Okyar hükümetinin hem hükümet içinden hem de hükümet dışından şiddetli eleştirilere maruz kalmasına sebep olmuştur. Meclis içerisinde Fethi Bey'in isyanı pek önemsemediği ve yerel müdahale ile bastırılacağını düşündüğü yönünde eleştiriler vardı. İsyanı İstanbul' dan takip eden İsmet Paşa Ankara' ya gelmiş ve Fethi Bey' e zıt bir görüşü savunmuştur.⁵¹ 2 Mart 1925 tarihli Cumhuriyet Halk Fırkası toplantısında sert önlemlerin alınması kararı çıkmış ve bunun üzerine Fethi Bey istifa etmiştir. Yeni hükümet İsmet Paşa tarafından kurulmuştur. İsmet Paşa hükümeti, isyanı bastırabilmek ve daha sert önlemler almak amacıyla meclise bir yasa tasarısı sunacaktır.⁵²

4 Mart 1925 tarihinde "Tahriri Sükûn Hakkında Kanun Lâyihası" ve yine aynı gün "Harekâtı Askeriye Mıntıkasında ve Ankara' Da Birer İstiklâl Mahkemesi Teşkilî Hakkında Başvekâletten Mevrut Tezkere" adları ile Tahriri Sükûn kanunu kabul edilmiş ve İstiklâl Mahkemeleri' nin kurulması kararı alınmıştır.⁵³ Tahriri Sükûn Kanunu:

46 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), İ: 59, C: 2, 18.02.1341 (1925), 123-124.

47 TBMM ZC, 131.

48 *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 1*, 144.

49 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), İ: 64, C: 2, 25.02.1341 (1925), 306.

50 TBMM ZC, s. 309-311.

51 Nurgün Koç, "Şeyh Sait Ayaklanması", *Journal of Turkish Studies* 8, sy. 2 (2013): 159.

52 Durmuş Yalçın v.dğr., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, 8. Baskı (Ankara: AKDİTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yay., 2008), 54.

53 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), İ:69, C: 1, 04.03.1341 (1925), 129; Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), İ: 69, C: 2, 04.03.1341 (1925), 149.

“İrticaa ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlâlêe bais bilûmum teşkilât ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbûsat ve neşriyatı Hükümet, Reiscumhurun tasdikıyla, resen ve idareten mene mezundur. İşbu efal erbabını Hükümet İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir.”⁵⁴

İsmet Paşa'nın hükümeti kurmasını, Takriri Sükûn Kanunu ve İstiklâl mahkemelerinin kuruluşunu eleştiren Kazım Karabekir, kanunun hükümetin keyfince icra edilebileceğini, milli hakimiyete muhalif bir kanun olduğunu ve kanunun kabulünün Cumhuriyet tarihi için bir şeref olmadığını söylemiştir. İstiklâl mahkemeleri için de bu mahkemelerin, İstiklâl savaşında kaldığını ve tarihe karışması gerektiğini belirterek: “İsmet Paşa Hazretleri fikren İstiklâl mahkemelerini ıslahat aleti zannediyorlarsa pek ziyade yanılıyorlar.” şeklinde ifadede bulunmuştur.⁵⁵

7 Mart'ta isyancılar Diyarbakır'a saldırmıştır. Kuzeyden yapılan saldırı önlenmişse de güneyden yapılan saldırı sonucu Şeyh Sait ve isyancılar Diyarbakır'a girmiş ancak Mürsel Paşa'nın göndermiş olduğu süvari birlikleri isyancıları 8 Mart'ta şehirden atmıştır. İlk kez ağır bir yenilgi alan isyancılar geri çekilmeye başlamıştır. Silvan'a saldırıp burayı alan isyancılar ise daha sonra Mardin'e de saldırı düzenlemiş, Malatya Çemişgezek'e kadar ulaşmıştır. Hükümet tarafından ilan edilmiş olan sıkı yönetim kararı 23 Mart tarihinde Elâzığ, Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siirt, Bitlis, Van, Hakkâri, Malatya, Erzurum ve Kiğı kazasında bir ay daha uzatılmıştır.⁵⁶ 26 Mart itibarıyla 3. Ordu Varto, Elâzığ ve Diyarbakır yönünden tenkil hareketi başlatmış Lice, Hani, Silvan ve Genç isyancılar tarafından alınarak temizlenmiştir.⁵⁷ İsyancılar 27 Mart'ta Hınıs'a saldırmıştır. Fakat isyancılar ordu tarafından sıkıştırılmış ve Hasenanlı Halit ile Ali Rıza İran'a kaçmışlardır. Ordu 1 Nisan'da Hani'yi, 6 Nisan'da Palu'yu, 8 Nisan'da Çapakçur'u ve 12 Nisan'da Darahini'yi isyancılar tarafından geri almıştır. 14 Nisan'da Şeyh Sait teslim olmayı düşünse de daha sonra vazgeçmiş ve İran'a kaçmak istemiştir. Ancak 15 Nisan günü Emekli Binbaşı Kasım tarafından tutuklanarak askeri kuvvetlere teslim edilmiştir.⁵⁸ Şeyh Sait'in yakalanmasından sonra ordu isyan bölgesinde temizlik harekâtına başlamıştır. Bu harekâta 5. ve 8. Kolordu'ya ait tümenler görev almıştır. Özellikle Hani bölgesinde Şeyh Abdurrahim ve Hanili Mustafa yönetimindeki isyancılar ile çatışmalar olsa da temizlik harekâtı amacına ulaşmış ve isyan 31 Mayıs 1925'te son bulmuştur.⁵⁹

İsmet Paşa, 20 Nisan'da Meclis'e isyan sırasında alınan önlemlerin devamı ve yeni düzenlemeler için dört teklifte bulunmuştur. Bunlar: İstiklâl Mahkemeleri'nin

54 TBMM ZC, s. 145.

55 Karabekir, *Kürt Meselesi*, 18-19.

56 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), İ: 85 C: 2, 23.03. 1341 (1925), 128.

57 Meydan, *Hafıza*, s. 210; Yalçın v.dğr., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, 54; *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 1*, 182.

58 Mumcu, *Kürt İslam Ayaklanması*, 101-103.

59 *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 1*, 189-190.

süresinin altı ay daha uzatılması, Ankara İstiklâl Mahkemesi' ne idam cezasını Meclis açılıncaya kadar kullanma hakkı, sıkı yönetimin 7 ay daha uzatılması ve Meclis tatili sırasında isyan bölgesindeki idari yapıda değişiklik yetkisidir ve bu dört teklif tartışmalar neticesinde kabul edilmiştir.⁶⁰ İsyancıların yargılanacağı Diyarbakır İstiklâl mahkemesi 12 Nisan' da kurulmuş ve 14 Mayıs' da yargılamalar başlamıştır. Yargılamalar neticesinde 23 Mayıs günü Seyit Abdulkadir, Seyit Mehmet, Kör Sadi, Hacı Ahdi, Kemal ve Fevzi' nin idam kararı alınmış ve bu karar 27 Mayıs günü uygulanmıştır. Şeyh Sait' in ise ilk sorgusu 21 Mayıs günü yapılmıştı. 23 Mayıs' da savcılık Şeyh Sait' i İstiklâl mahkemesine sevk etmiş ve yargılama sonucunda idam kararı verilerek 28 Haziran'da karar açıklanmıştır. Şeyh Sait, Şeyh Abdullah, Şeyh Şerif dahil olmak üzere 47 kişinin idam cezası 29 Haziran 1925 tarihinde uygulanmıştır.⁶¹

1.4. İsyan' nın Sonuçları

Başlangıcından sonuna 4 ay civarında süren (13 Şubat-31 Mayıs) Şeyh Sait İsyanı, sadece isyancıların idamlarını değil başka sonuçları da beraberinde getirmiştir. İsyan maddi külfet olarak Olson' in Mete Tunçay' dan aktardığına göre 20 bin İngiliz lirasına ya da Abdurrahman Gassemlou' dan aktardığına göre ise 60 milyon Türk lirasına mal olmuştur.⁶² Komüntern belgelerinde ise Şeyh Sait İsyanı' nın 20 milyon Türk lirasına mal olduğu yazmaktadır.⁶³ İsyanda ortaya çıkan asker ve malzeme kaybı ise şöyledir; 1 milyona yakın çeşitli cinste tüfek mermisi, 4092 adet tüfek, 51 adet makineli, 4 adet ağır makineli tüfek, 2026 adet kasatura ve 11 adet bomba atar tüfek. Asker sayısı olarak da 17 subay ve 300 er yaralanmış, 16 subay ve 106 er de şehit olmuştur.⁶⁴ Olson karşılıklı olarak kayıpları 7- 8 bin kişi olarak öngörse de bu sayının da fazla olabileceğini ve 5 bin kişinin ölmüş olabileceğini belirtir. Bu sayının üstündeki ölüm sayılarının ise abartılı olacağını belirtmiştir.⁶⁵

İsyan' ın dinsel niteliği hem bölge bazındaki faaliyetlerde hem de isyan liderinin özelinde öne çıkmaktadır. Şeyh Sait' in sorgudaki şeriat hükümlerine dair ifadeleri, yazdığı mektupları ile isyan sırasında kullandığı unvanlar dini özellikler göstermektedir. Bunların yanı sıra Şeyh Sait' in tarikat şeyhi olması ve bununla beraber diğer isyancı liderlerin de dini özellikler taşıması isyanın dinsel tarafını ve özelliğini daha da arttırmaktadır. İsyancıların yargılandığı 28 Haziran tarihli son celsede okunan iddianamede tekke ve zaviyeler de söz konusu edilmiş ve zararları, Cumhuriyet' e karşı

60 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), İ: 107, C: 1, 20.04.1341 (1925), 239.

61 Meydan, *Hafıza*, s. 210; Yalçın v.dğr., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, 55; *Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları 1*, 193.

62 Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları*, 187.

63 *Komintern Belgelerinde Türkiye- 3 Kürt Sorunu*, ed. Doğu Perinçek (İstanbul: Kaynak Yay., 1994), 42.

64 Ahmet Süreyya Örgüven, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi* (İstanbul: Temel Yay., 2002), 28.

65 Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları*, 188.

durumları ifade edilmiştir. İddianamenin okumasından sonra verilen hükümler arasında mahkeme yetki bölgesinin içerisinde kalan tüm tekke ve zaviyelerin kapatılması kararı da yer almıştır.⁶⁶ Verilen bu karar Cemiyetler Kanunu' nun ruhsatsız açılan cemiyetler hakkındaki kararına göreydi.⁶⁷ İsyan' dan sonraki süreç içerisinde Mustafa Kemal Paşa' da tekke ve zaviyeler üzerine rahatsızlığını belirten konuşmalar yapmıştı. Kastamonu' da yaptığı konuşmasında şöyle demişti:

“Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, meczuplar memleketi olamaz. En doğru, en gerçek yol, medeniyet yoludur (sürekli alkışlar). Medeniyetin gerektirdiğini yapmak insan olmak için yeterlidir. Tarikat reisleri bu dediğim gerçeği bütün açıklığıyla anlayacak ve kendiliklerinden hemen tekkelerini kapatacak, müritlerinin artık erginliğe ulaştıklarını elbette kabul edeceklerdir.”⁶⁸

İsyan bölgesindeki tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra yurt genelindekilerin de kapatılması için 8 Eylül 1925' te Bakanlar Kurulu bazı kararlar almış⁶⁹ ve ardından da Ankara İstiklâl Mahkemesi ülke genelinde tekke ve zaviyelerin kapatılması yönünde hükümete öneride bulunmuştur. İlerleyen süreç içerisinde bu yerlerin kapatılmasına yönelik çalışmalar yapılmış ve meclis görüşmelerinden sonra tekke ve zaviyelerin kapatılması yönünde kanun kabul edilmiştir.⁷⁰ “Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun”⁷¹ ile tekke ve zaviyeler ülke genelinde kapatılmıştır.

Çok partili hayata geçişin ilk adımı olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası' nın kapatılması da bu isyanın sonuçları arasında yer almaktadır. Şeyh Sait' in isyan öncesi konuşma ve görüşmelerinde, parti programının içeriğindeki “müskirat ve fuhuşun menü” ve “itikadı diniyeye hürmetkarız” maddeleri ve partinin dini kurtaracağı düşünceleri,⁷² partinin izlediği siyaset ve isyan bölgesindeki üyelerin çalışmaları partinin kapatılmasına neden gösterilmiş ve bu durum Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası' nın kapatılmasına yol açmıştır. Fırka' nın kurucularından Rauf Orbay hatıralarında, dindar biri olduğunu ama dini siyasete alet etmeyeceğini, Hilafet propagandacısı olmadığını, annesi tarafından Kürt olduğunu ama Kürtçü bir cemiyete girmişliğinin olmadığını, vatana ve millete sadık bir subay olarak yaşadığını ve yaşayacağını belirterek isyan

66 Sabit Dokuyan, “Tekkelerin Kapatılması ve Tasfiye Süreci (1925-1938)”, *Türk Kültürü ve Hacıbektaş Veli Araştırma Dergisi* 98 (Yaz 2021): 222.

67 Örgüevren, *Şeyh Sait İsyanı*, 279.

68 “Kastamonu’ da İkinci Konuşma”, T.C. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Erişim 25.05.2022, <https://www.atam.gov.tr/aturkun-soylev-ve-demecleri/kastamonuda-ikinci-konusma>.

69 Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 51.0.0.0, Yer No: 4.28.4.

70 Dokuyan, “Tekkelerin Kapatılması ve Tasfiye Süreci (1925-1938)”, 223.

71 Resmî Gazete 13.12.1925 Sayı: 243

72 Örgüevren, *Şeyh Sait İsyanı*, 248; Toker, *Şeyh Sait*, 148.

ile ilgisinin olmadığını söylemiştir.⁷³ Mustafa Kemal Paşa, Fırka' nın kapatılmasına yönelik olarak Nutuk' unda şunları söylemiştir:

“Fırka, dini fikirlere ve inançlara hürmetkârdır” düsturunu bayrak olarak eline alan zevattan iyi niyet beklenebilir miydi? Bu bayrak, asırlardan beri, cahil ve mutaassıpları, hurafeperesterleri aldatarak özel maksatlar teminine kalkışmış olanların taşıdıkları bayrak değil miydi? ... Efendiler, vakalar ve hadiseler dahi gösterdi ve ispat etti ki, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programı en hain zihinlerin mahsulüdür. Bu fırka, memlekette suikastçıların, mürtecilerin kalesi, ümidi, dayanağı oldu. Harici düşmanların, yeni Türk Devleti'ni, taze Türk Cumhuriyeti'ni mahvetmeye yönelik planlarının kolayca tatbikine hizmete çalıştı.”⁷⁴

Şeyh Said İsyanı' nın bir diğer sonucu olarak İskân Kanunu' nu da gösterebiliriz. İsyan' nın son zamanlarına doğru bölgede isyancıların silahlarının toplanması, güvenliği tehdit eden şahısların, şeyh ve reislerin bölgeden uzaklaştırılarak Batı vilayetlerine sürgün edilmesi kararlaştırılmıştır.⁷⁵ Bu kararın ardından “Şarktan Garba Nakledilecek Kişiler Hakkında Kanun”⁷⁶ tasarısı ilgili encümenlere gönderilmiş ve 6 Aralık 1927' de kanun kabul edilmiştir.⁷⁷ Kanunun öz itibarıyla amacı, bölgede yapılacak yeniliklerin önünde engel olabilecek nedenlerin ortadan kaldırılmasıydı. Bu sebeptir ki az önce de belirttiğimiz üzere bölgede isyana katılmış aşiret reisleri, kendini dini lider olarak gösteren şeyhler ve isyana katılanlar aileleriyle veya şahsi olarak göç ettirilmişlerdir. Ayrıca göç ettirilenlerden buldukları bölgede herhangi bir olaya karışmayıp, iyi halde olanların geri dönebilmeleri için de Bakanlar kuruluna yetki verilmişti.⁷⁸ Kanun ile birlikte 1400 kişi ve 80 isyancı aileleri ile birlikte göç ettirilmiş, yerleştirildikleri mahalden ayrılmaları da yasaklanmıştır.⁷⁹ Kanun düzenlemelerinin yanı sıra yeni bir isyanın çıkmasını önlemek, yapılacak düzenlemelerin, idari, ekonomik ve sosyal yapının düzen içerisinde işleyebilmesini sağlamak amacı ile 1. Umumi Müfettişlik kurulmuş, İbrahim Tali Öngören de müfettiş olarak atanmıştır.⁸⁰ Kurulan Müfettişlik Urfa, Elâzığ, Bitlis, Hakkâri, Diyarbakır, Siirt, Van ve Mardin illerini yetki alanı içerisine almaktadır.⁸¹

73 Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni- Siyasi Hatıralarım II* (İstanbul: Emre Yay., 1993), 189-190.

74 Atatürk, *Nutuk*, s. 661-662.

75 Dokuz Eylül Üniversitesi Kurumsal Akademik Açık Arşiv, Erişim 26.05.2020, <http://acikeri-sim.deu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/6624/206206.pdf?sequence=1>, s.66

76 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), İ: 18, C: 1, 25.12.1926, s. 124

77 Muhammed Sarı, “Atatürk Dönemi'nin İskân Politikasında İç İskâna Yönelik Çalışmalar”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7, sy. 14 (Güz 2011): 98.

78 Agm., 99.

79 Elif Zülal Saygın, “Atatürk Dönemi Göç ve İskân Politikaları”, *ASSAM* 9, sy. 20 (2022): 13.

80 Ahmet İlyas, “Tek Parti Döneminde Aşiretleri Kontrol Altına Almak İçin Çıkarılan Kanun ve Hazırlanan Raporlar”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 28 (Sonbahar 2014): 336-337.

81 Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 27.70.7.

Değerlendirme ve Tartışma

13 Şubat 1925' te başlayan, Devlet' in tabiri ile isyan, bazı yazarlara göre Karşı İhtilal ve Şeyh Sait' e göre Kıyam olarak adlandırılan olay hem kendi süreci içerisinde hem de günümüze kadar adlandırma da dahil olmak üzere türlü tartışmalara sebep olmuştur. İsyan devam ederken çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri ile başlayan tartışmalar, bu kanunun baskı ortamı ile muhalefeti ve basını susturmaya, bireysel özgürlükleri kısıtlamaya yönelik çıkarıldığı yönündedir. Mahkemelerin ise özellikle idam yetkisini kullanması Meclis' de tartışma konu olmuştur. Tartışmalar haklı ya da haksız olsun bahsi geçen konular muallakta kalmamıştır. Kanunun uygulanması çerçevesinde isyan taraftarı sayılabilecek muhalif basın organları ve İstiklâl mahkemesi eliyle de Cumhuriyet' in ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Fırka kapatılmıştır. Bu uygulamalar yine kimi araştırmacı ve yazarlara göre haksız, memleketteki muhalefeti baskı altında tutmaya ve ortadan kaldırmaya yönelik olarak yorumlanırken kimilerine göre de isyan süreci ile sonunda gerekli ve yapılacak olan yenilikleri koruyacak uygulamalardı. Diğer bir açıdan baktığımızda bunlar Devlet' in ya da Cumhuriyet' in kendini koruma mekanizmaları olarak görülebileceği düşüncesindeyiz.

İsyan' nın bir diğer tartışma konusu ise bölgede yapılan uygulamalar üzerinedir. İskân kanunu ile zorunlu göçlerin gerçekleşmesi, isyana katılanların cezalandırılması ve isyan bölgesinde devlet otoritesinin kurulmaya çalışılması yine farklı görüşleri ortaya çıkarmıştı. Bir taraf bu uygulamaların baskı, şiddet, zulüm ve katliam şeklinde gerçekleştiğini ileri sürmekte, Kürt halkının kırılmaya çalışıldığını söylemekte iken diğer taraf ise bu uygulamalara isyan bölgesinde yeni bir isyanın çıkmasına engel olmaya çalışmak ve devlet otoritesini kurmaya yönelik uygulamalar olarak bakmaktaydı. İlk belirttiğimiz görüşü bölgeden, isyancıların akrabaları arasından çıkan milletvekilleri, bakanlar ve çeşitli bürokratların olması muallakta bırakmaktadır.

İsyan' nın etnik milliyetçilik özelliği taşıdığı mı yoksa dini özelliğinin mi ağır bastığı tartışması da bir diğer konudur. İsyan' nın hazırlık aşaması olarak değerlendirilen isyan öncesi safhada Kürtçü grupların (Kürt İstiklâl -Azadi- Cemiyeti), şahısların çalışmaları, isyana katılanların Kürt aşiretleri ve liderleri olması isyanda etnik milliyetçilik özelliğini ortaya çıkarmaktadır. Bunların yanı sıra Şeyh Sait' in dini bir lider olması, isyana dini nedenlerin yol açtığını söylemesi, isyan sürecinde dinsel sıfatlar kullanılması ve aşiretleri bir araya getirmede dinsel olguların kullanılması gibi etkenler isyana dini bir özellik de katmaktadır. Bize göre ise araştırma boyunca karşılaşılan kaynaklardan edindiğimiz fikir, isyanın dini özelliğinin ağır bastığı ama etnik milliyetçilik özelliğinin de görmezden gelinemeyeceği ve günümüze kadar da devam ettiği yönündedir.

Halâ kısmen de olsa kabul görmeye devam eden diğer tartışma konusu ise isyanın gerçekleşmesinde İngiltere' nin bir etkisinin olup olmadığı yönündedir. Cihan Harbi öncesi ve sonrasında İngilizlerin bölgedeki etkinlikleri, Şeyh Sait İsyanı' ndan önce bölgede çıkan

Nasturi İsyanı'nda ki İngiliz etkisi, isyan sırasında isyancılarda bulunan İngiliz silah katalogları, isyancıların İngiltere ile görüşme çabaları ve İngilizlerin Fransa hakimiyetindeki demiryolunda taşınan Türk askerinin sayısının kısıtlanmasına yönelik isteği gibi etkenler isyana İngiltere'nin desteği olduğu yönündeki düşünceleri kuvvetlendirmektedir. Saydığımız bu etkenler Emperyalist devletlerin hali hazırda yapacakları içerisindedir. Ancak İngiliz belgelerinde yapılan araştırmalar, İngiltere'nin isyana doğrudan bir destek vermediği yönündedir. Bununla beraber bağımsız Kürt Devleti taraftarı da olmadıkları yine belgelerden anlaşılmaktadır. Bize göre İngiltere Kürtler ile bağlarını koparmadan bölge üzerinde bir şekilde etkinliklerini sürdürmeye çalışmıştır. İngiltere'nin isyana desteği üzerindeki söylemin ucu Musul'un kaybına dayanmaktadır. İsyan ile Türkiye'nin yaşadığı güç kaybı ortadadır ve bu güç kaybı da Musul'un kaybedilme sebeplerinden biri olmuş, mevcut durum İngiltere'nin işine yaramıştır. Lâkin bu durum bile İngiltere'nin en azından mevcut belgeler ışığında isyanı doğrudan desteklediği anlamına gelmemektedir.⁸²

Sonuç itibarıyla isyanın kendisi ve sonuçları çeşitli tartışmaları doğurmuş, belki de başka tartışmaların çıkmasına da gebe olmuştur. Tartışmaları bir yana bırakarak isyanın kendisine baktığımızda görünen durum, Cihan Harbi'nden büyük zararlar ile çıkan, bir nevi ölüm kalım halinde Kurtuluş Savaşı'nı gerçekleştiren Türk devleti, belki de dünyadaki diğer devletlerin bünyelerinde çıkan isyanlara verdiği karşılık gibi var gücüyle isyanı basturmaya çalışmış olabilir. İsyan sırasında kullanılan askeri gücün bazı Akademik çevrelerde fazla şiddetli bulunması, tartışmalı bir durum oluşturmuşsa da kuruluşunun başında olan Türkiye Cumhuriyeti, güvenliğini ve gerçekleştireceği devrimleri koruma isteği ile isyanı bastırmak için gereken müdahaleyi yapmak zorunda kalmış olabilir.

Kaynakça

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 27.70.7.

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 51.0.0.0, Yer No: 4.28.4.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), İ: 59, C: 2, 18.02.1341 (1925): 123-124.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), İ: 59, C: 2, 18.02.1341 (1925): 131.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), İ: 64, C: 2, 25.02.1341 (1925): 306.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), İ: 64, C: 2, 25.02.1341 (1925): 309-311.

82 İngiltere, Şeyh Sait İsyanı sonrasında da Kürtçü faaliyetlere doğrudan destek vermese de kışkırtma ve yönlendirmelere devam etmiştir. Bu konuda Hoybun Cemiyeti'nin İngiliz ve Fransız desteği görmesi ile Ağrı isyanlarındaki rolü ortadadır. Konu için Bk., Yusuf Sarıncay, "Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 14, sy. 40 (1998): 208-244.

- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), İ:69, C: 1, 04.03.1341 (1925): 129.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), İ: 69, C: 2, 04.03.1341 (1925): 149.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), İ: 69, C: 2, 04.03.1341 (1925): 145.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), İ: 85 C: 2, 23.03. 1341 (1925): 128.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), İ: 107, C: 1, 20.04.1341 (1925): 239.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), İ: 18, C: 1, 25.12.1926, s. 124. Resmî Gazete 13.12.1925 Sayı: 243.
- Acar, Hasan. "Türk Siyasal Hayatında Şeyh Sait İsyanı". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8, sy. 3 (2019): 2934-2952.
- Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*. Ankara: Kaynak Yayınları, 2015.
- Akdağ, Mustafa. *Celali İsyânları (1550-1603)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1963.
- Cevizoğlu, Hulki. *1919' un Şifresi*. 1. Baskı. Ankara: Ceviz Kabuğu Yayınları, 2007.
- Dokuyan, Sabit. "Tekkelerin Kapatılması ve Tasfiye Süreci (1925-1938)". *Türk Kültürü ve Hacibektaş Veli Araştırma Dergisi* 98 (Yaz 2021): 217-244.
- Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyânları 1*. 1. Baskı. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1992.
- T.C. İçişleri Bakanlığı Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı. *Güvenlik Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayınları, 2017.
- İlyas, Ahmet. "Tek Parti Döneminde Aşiretleri Kontrol Altına Almak İçin Çıkarılan Kanun ve Hazırlanan Raporlar". *The Journal of Academic Social Science Studies* 28 (Sonbahar 2014): 329-348.
- Karabekir, Kazım. *Kürt Meselesi*. 12. Baskı. İstanbul: Emre Yayınları, 2004.
- Komintern Belgelerinde Türkiye-3 Kürt Sorunu*. ed. Doğu Perinçek. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1994.
- Koç, Nurgün. "Şeyh Sait Ayaklanması". *Journal of Turkish Studies* 8, sy. 2 (2013): 153-166.
- Kürkçüoğlu, Ömer. *Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978.
- Meydan, Sinan. *Hafıza*. 22. Baskı. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2019.
- Mumcu, Uğur. *Kürt İslam Ayaklanması 1919-1925*. 11. Baskı. Ankara: Tekin Yayınevi, 1993.
- Oran, Baskın. Şeyh Sait Ayaklanması Kutusu. ed. Baskın Oran. *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. I. 6. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Olson, Robert. *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı 1880-1925*. trc. Bülent Peker-Nevzat Kıracı. Ankara: Özge, 1992.
- Orbay, Rauf. *Cehennem Değirmeni- Siyasi Hatıralarım II*. İstanbul: Emre Yayınları, 1993.

- Örgeevren, Ahmet Süreyya. *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi*. İstanbul: Temel, 2002.
- Özden, Hilmi. "Şeyh Sait İsyanı, İngiltere ve Musul (13 Şubat 1925)". *Eskişehir Osman-gazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi* 3, sy. 6 (2019): 52-60.
- Piyadeoğlu, Cihan. "Selçuklu Hanedanının Önemli Bir Mensubu: İbrahim Yınal". *Türkiyat Mecmuası* 223, sy. 2 (2013): 117-143.
- Sarı, Muhammed. "Atatürk Dönemi'nin İskân Politikasında İç İskâna Yönelik Çalışmalar". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7, sy. 14 (Güz 2011): 87-113.
- Sarıkoyuncu Değerli, Esra. "Amerikan Basınında Doğu İsyanları 1925-1938". *Gazi Akademik Bakış* 3, sy. 6 (Yaz 2010): 97-121.
- Saygın, Elif Zülal. "Atatürk Dönemi Göç ve İskân Politikaları". *ASSAM* 9, sy. 20 (2022): 1-18.
- Şimşir, Bilal. *İngiliz Belgeleriyle Türkiye'de Kürt Sorunu (1924-1938): Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim Ayaklanmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.
- Token, Metin. *Şeyh Sait ve İsyanı*. Ankara: Yeni Haber Yayıncılık, 1998.
- Yalçın, Durmuş, Yaşar Akbiyık, Yücel Özkaya, Gülnihal Bozkurt, Erdiñ Tokgöz, Refik Turan, Nuri Köstüklü, Mustafa Balcıoğlu, Mehmet Akif Tural, Cezmi Eraslan ve Cemal Avcı. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*. 8. Baskı. Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2008.
- Zeyrek, Suat. "Millî Mücadele Sürecinde Türk – İngiliz Rekabeti: Kürt Sorunu". *Türkiyat Mecmuası* 23, sy. 1 (2013): 109-140.
- Felsefe. "Kitle Psikolojisi Nedir?". Erişim 09.05.2022. <https://www.felsefe.gen.tr/kitle-psikolojisi-nedir/>.
- Dokuz Eylül Üniversitesi Kurumsal Akademik Açık Arşiv. Erişim 26.05.2020. <http://acikerisim.deu.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/20.500.12397/6624/206206.pdf?sequence=1>.
- T.C. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı. "Kastamonu' da İkinci Konuşma". Erişim 25.05.2022. <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/kastamonuda-ikinci-konusma>.
- Türk Dil Kurumu. "Güncel Türkçe Sözlük". Erişim 08.05.2022. <https://sozluk.gov.tr>.